

взаємодії: Монографія / За ред. І. О. Кресіної. – К., 2007. – С. 166. 19. Словська І. Є. Поняття конституціоналізму // Держава і право: Збірник наукових праць. – К.: 2002. – Вип.. 18. – С. 151.

А. Є. КРАКОВСЬКА

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Автор статті определяет основные теоретико-методологические подходы в анализе понятия функций государства с позиций теории государства и права в аспекте обоснования роли социальной функции. В статье обосновывается авторское определение системы функций государства, а также понятия «социальная функция», выделены основные проблемы, возникающие с реализацией социальной функции государства.

The author defines the basic theoretical and methodological approaches in the analysis of concept of the state functions from positions of the theory of the state and law in aspect of a substantiation a role of social function. The article contains the author's definition of system of the state functions, and the concept «social function», it presents the analysis of the basic problems which arise while realization of social function of the state.

Розвиток теорії держави і права як фундаментальної юридичної науки передбачає змістовний аналіз проблем організації і функціонування сучасних держав, які виходять на перший план в контексті тих змін, що відбуваються у сфері державної діяльності, тих цілей і завдань, які ставить перед собою сучасна держава. Традиційно до групи таких фундаментальних проблем, які практично завжди поставали перед науковцями в процесі аналізу таких явищ, як держава і державність (починаючи від античної доби і закінчуючи сучасними теоріями держави і права), належать питання про дослідження функцій держави, а також тих інститутів і механізмів, завдяки яким ці функції реалізуються. Визначний теоретик права, як Г. Еллінек, у своїй праці «Загальне вчення про державу» писав, що вивчення функцій держави є одним з найважливіших елементів у побудові загального і цілісного вчення про державу. При цьому він категорично заперечував теоретико-методологічні спроби витлумачити поняття функцій держави по аналогії з галузями управління: «розподіл п'яти великих галузей управління – іноземні справи, військові, внутрішні, фінанси та юстиція – означає ті завдання, які поставила собі держава, а не її функції»¹. Дійсно, як доводив Г. Еллінек, функції держави відображають основні напрями її діяльності, й саме від них залежить те, яким чином та як діятимуть конкретні органи державної влади, які цілі вони переслідуватимуть і якими будуть пріоритети їхньої діяльності. Так само про значущість проблеми визначення та класифікації функцій держави писали й інші юристи. В цьому плані можна назвати як імена видатних зарубіжних теоретиків права (Л. Дюгі, Р. Ієрінг, Г. Радбрух, Р. Штаммлер), так і представників вітчизняної юридичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. (П. Лодій, М. Ренненкамф, М. Палієнко, Б. Кістяківський, Ф. Тарановський). Причому, навіть заперечуючи ті чи інші

© КРАКОВСЬКА Анжеліка Євгенівна – здобувач Донецького національного університету

функції держави, ці теоретики права ніколи не ставили під сумнів значення самого цього поняття для побудови загальної теорії держави. Зокрема, Л. Дюгі, наголошуючи на юридичному характері функцій держави (він вказував, що предметом науково-юридичного дослідження можуть бути лише ті функції держави, які проявляються в сфері права²), визнавав, що саме вчення про функції та їх еволюцію становить одну з найважливіших складових загального вчення про державу. Не менш актуальним і важливим у теоретичному плані це питання залишається і в сучасній теорії держави і права, адже саме у функціях держави виражається її сутність, все глибинне та усталене в ній³. Водночас варто звернути увагу на той факт, що практично всі дослідники визнавали ідею генези функцій держави, оскільки не лише держава не є певним «законсервованим» явищем, але й ті суспільні відносини, на які спрямовується державний вплив і які є предметом державно-владного регулювання, розвиваються, змінюються, еволюціонують тощо. Внаслідок чого змінюється і сама система функцій держави. Тому аналіз системи функцій держави дає змогу сформувати більш об'єктивну і цілісну картину того, якою є та інша держава і в якому напрямі вона розвивається.

Обгрунтовуючи актуальність дослідження соціальної функції держави, слід звернути увагу і на деякі інші аспекти. По-перше, в Конституції України визначена не лише як демократична і правова, а й як соціальна держава. Відповідно до доктринальних визначень соціальна держава – це «така держава, метою якої є створення всіх можливих умов для реалізації соціальних, економічних та культурних прав, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди у суспільстві»⁴. Тобто конституційна характеристика Української держави як соціальної держави, що дбає про добробут, безпеку і соціальне благополуччя людини передбачає, що з-поміж інших функцій соціальна функція висувається на чільне місце. На важливості цього положення для розуміння сутності соціальної держави наголошує Ю. Оборотов⁵. У цьому ж аспекті категорію соціальної держави аналізує В. Шаповал⁶. Це, в свою чергу, змушує переглянути систему функцій держави з позиції її реструктуризації і піднесення значущості соціальної функції.

По-друге, поза визначенням сутності та змісту соціальної функції держави неможливо побудова цілісної програми розвитку законодавства в частині забезпечення і захисту соціальних прав людини і громадянина. Оскільки сам факт формально-юридичного визначення України соціальною державою ще не означає того, що існує реальне усвідомлення того, що саме являє собою соціальна функція держави, яким чином вона проявляється і які нормативно-правові заходи мають бути реалізовані задля її забезпечення. В цьому плані не можна не погодитися з позицією О. Пушкіної, яка доводить, що саме в контексті усвідомлення сутності соціальної функції держави та її призначення в частині забезпечення соціальних прав людини і громадянина має відбуватися розвиток національного законодавства в цій галузі⁷.

По-третє, що саме поняття «соціальна функція держави» не можна вважати усталеним щодо чіткого визначення свого змісту в сучасній теорії держави і права. З цього приводу висловлюються досить різні, а інколи протилежні підходи щодо змісту цього поняття, а також того, що саме має робити держава в частині реалізації зазначеної соціальної функції.

Отже, ставлячи за мету визначити місце і роль соціальної функції в системі функцій сучасної держави, необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: а) дослідити систему функцій сучасної держави та обґрунтувати визначення функції держави як предмета дослідження теорії держави і права; б) охарактеризувати основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «соціально-функція держави»; в) розкрити специфіку взаємозв'язку соціальної функції держави з іншими функціями, які утворюють загальну систему функцій сучасної держави.

Усталене в сучасній правовій теорії визначення поняття функції держави передбачає його тлумачення як «основних (головних) напрямів (видів) діяльності держави щодо реалізації завдань, які перед ним стоять, для досягнення визначених цілей, що зумовлені загальносоціальною сутністю держави і її соціальним призначенням»⁸. Щоправда, в окремих працях можна зустріти інтерпретацію функцій держави як «специфічного механізму державного впливу на суспільні процеси і відносини, який визначає головні напрями і зміст діяльності з управління суспільством»⁹. Ще на початку 90-х років минулого століття ця позиція обґрунтовувалася Л. Морозовою¹⁰. На нашу думку, останній підхід несе в собі певні загрози, оскільки включення поняття «механізм державного впливу» до поняття функцій держави може спричинити намагання отождентити функції держави з процесом функціонування державного механізму або навіть його окремих частин, що саме по собі не є коректним ні з теоретичної, ні з методологічної точки зору.

В дещо більш лапідарній формі функції держави характеризуються як основні напрями її діяльності. Утім, безвідносно до того, який саме методологічний підхід ми обираємо для визначення цього поняття, не викликає сумнівів, що основними ознаками будь-якої функції держави є: а) наявність особливих форм реалізації цих функцій, які виражаються через застосування тих чи інших конкретних методів управління; б) правова форма визначення як самих функцій держави, так і тих державних механізмів, які покликані забезпечити її реалізацію (принагідно зауважимо, що саме абсолютизація цього положення стала основою для відомої тези Л. Дюгі про те, що всі функції держави повинні тлумачитися як правові або юридичні); в) наявність зв'язку між сутністю держави і тим, які саме функції є визначальними в процесі її існування; г) «директивна» роль функцій держави, завдяки якій встановлюється зв'язок між сутністю держави і її цілями, тобто кожна функція держави є специфічним інструментом досягнення певних цілей, які ставляться державою як формою організації публічної влади в суспільстві; д) наявність безпосереднього зв'язку кожної функції держави з тими чи іншими усталеними сферами діяльності держави, в яких здійснюється державне регулювання та управління суспільними процесами. Втім, оскільки саме суспільство являє собою складну систему, то і процес впливу держави на суспільні відносини має завжди системний характер. Це дало підстави окремим дослідникам вважати, що системність є ще однією обов'язковою ознакою функцій держави.

На нашу думку, це положення є цілком коректним. У якості контраргумента такого способу тлумачення поняття функцій держави часто посилаються на те, що далеко не кожна держава діє системно: часто можна спостерігати такі явища, як невинуватне домінування одних функцій над іншими, неувага до окремих функцій держави, нехтування тими чи іншими функціями, неефективна реалізація певних функцій держави тощо. Проте цей контраргумент все ж таки по-

милковий. Дійсно, всі щойно перелічені явища можна часто спостерігати на практиці, коли предметом аналізу є процес реалізації функцій тією чи іншою конкретною державою. Однак той факт, що та чи інша функція держави не реалізується або реалізується не в повному обсязі (чи недостатньо ефективно), не може служити аргументом на користь того, що самі функції держави не мають системного характеру. Тобто факт неналежного функціонування держави означає виключно неналежну організацію системи державного управління або неналежний рівень та якість діяльності держави, і жодним чином не може свідчити про відсутність системного характеру та взаємозв'язків між функціями держави як такими. Насправді системність функцій держави залежить не від того, як саме діє в даний момент та чи інша держава і чи реалізує вона своє призначення чи ні, а від системних зв'язків самого суспільного організму. В цьому плані можна навести слова В. Селіванова: «Не враховуючи системних зв'язків суспільного організму, закономірності його цілісності, не можна якісно, на демократичних засадах, трансформувати ані суспільство загалом як цілісний організм, ані окремі його відносно самостійні сфери життєдіяльності, в тому числі сфери державної політики, законотворення і державного управління»¹¹.

Отже, даючи узагальнююче визначення, можна зазначити, що функції держави пов'язані між собою напрямками цілеспрямованої правомочної діяльності держави регулятивно-управлінського характеру, що зумовлені рівнем та специфікою розвитку суспільних відносин (включаючи ті відносини, на основі яких була конституційована сама держава і державна влада). Таким чином, система функцій держави – є сукупністю усталених та сталих зв'язків між окремими функціями держави, які видозмінюються і розвиваються залежно від стану самого суспільства, а також трансформацій держави і державної влади (зміна форми правління, державного режиму, державної ідеології тощо). Виходячи з цього визначення, можна зробити висновок: система функцій будь-якої держави має динамічний і відкритий характер. Це означає, що ця система зазнає постійного впливу соціального середовища і реагує на нього шляхом запровадження певних нових видів діяльності, вдосконалення чи уточнення вже існуючих видів діяльності, відмовою від тих чи інших аспектів діяльності тощо. Більше того, подібна адаптація системи функцій держави до зміни соціального середовища є її необхідною властивістю, яка становить її сутність, оскільки цінність та значущість конкретних функцій держави полягає саме в тому, кожна з них дає змогу досягати державі тих чи інших цілей, вирішувати ті чи інші завдання в частині реалізації публічної влади і здійснення впливу на певні сфери суспільних відносин. У зв'язку з чим ми отримуємо одразу ж декілька підстав для класифікації функцій держави відповідно до: а) сфери діяльності держави; б) об'єкту впливу; в) тих правових форм, в яких реалізуються ті чи інші функції держави; г) суспільної значущості даної функції; д) інтенсивності дій, які пов'язані з реалізацією тієї чи іншої функції.

Найбільш часто для класифікації функцій держави використовується саме перша з перелічених нами ознак. Відповідно до цього критерію функції держави можна розділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Тоді до першої групи відійдуть такі функції, як захист держави від зовнішньої агресії, підтримання дипломатичних зв'язків з іншими країнами, забезпечення міжнародного співробітництва в усіх сферах, боротьба з міжнародною злочинністю, участь у глобальному захисті навколишнього середовища, а до другої – правоохоронна, економічна, соціальна, політична, культурно-виховна функції. Саме такий перелік

зовнішніх та внутрішніх функцій було свого часу обґрунтовано відомим російським дослідником Н. Шестаєвим¹². Не сперечаючись щодо номенклатури функцій у кожній з названих груп, слід зауважити, що ця модель класифікації функцій держави засновується на усталеному в юридичній науці положенні, що діяльність будь-якої держави завжди може досліджуватися в двох аспектах: а) у її відношенні до інших держав, і б) у її відношенні до тих громадян і їх об'єднань, на яких поширюється її юрисдикція. Однак використання цієї моделі не дає змоги пояснити той факт, що на певних етапах суспільного розвитку деякі функції держави стають більш або менш значущими. В цьому плані ефективнішим видається теоретико-методологічний підхід, який пов'язує поняття функції держави з тими об'єктами однорідних (однотипних) суспільних відносин, на які спрямовується державна діяльність.

Наразі можна стверджувати, що вся сукупність суспільних відносин може бути розглянута в наступних аспектах: політичному, економічному, соціальному, національно-культурному. Таке тлумачення сучасного суспільства як «складного системного утворення, що складається з декількох органічно пов'язаних між собою підсистем»¹³ виступає основою для виділення відповідних підсистем, які формуються з однорідних суспільних відносин. Відповідно всі функції держави розподіляються на такі групи: політична, економічна, соціальна, культурно-національна. В різні історичні періоди співвідношення між цими функціями, які утворюють загальну систему функцій держави, може змінюватися залежно від того, які ідеї домінують у суспільстві, в чому саме є основне призначення держави, якими є найважливіші суспільні потреби, на яких принципах побудована державна влада, чи прагне держава до взаємодії із суспільством або до його підпорядкування волі держави тощо.

Як відомо, наприкінці XIX – на початку XX ст. значно посилилася роль соціальної функції держави. На думку Ш. Госепата, це було пов'язано з тим, що в суспільній свідомості набув особливого значення принцип справедливості соціального розподілу, що призвело до перегляду системи прав і свобод людини і громадянина в напрямі їх розширення за рахунок соціальних прав людини¹⁴. Як вважає О. Скрипнюк, подібні зміни у структурі суспільних відносин були зумовлені фундаментальним переосмисленням самого поняття прав людини, а також ролі держави в забезпеченні цих прав. В результаті було внесено значні корективи до поняття правової держави. В юридичній науці поступово сформувалася концепція правової держави, що діє як соціальна держава. «Спираючись на досвід чіткої орієнтації на свободу і вряховуючи те, що соціальна ситуація в індустріальному суспільстві обмежує можливість суверенного розвитку особистості, вчені прийняли тезу про посилення відповідальності держави за розвиток особи... Ця концепція вимагає від держави не лише визначення певного правового порядку та його забезпечення, а й втручання в суспільні процеси з метою перерозподілу та соціального захисту»¹⁵. Водночас паралельно із зазначеними змінами на рівні суспільної свідомості (в тому числі такої її складової, як правова свідомість), видозмінювались і суспільні відносини, які передбачали значно вищий рівень активності держави у соціальній сфері в частині забезпечення соціального захисту громадян, гарантування гідного рівня життя, певного рівня добробуту, а також реальної можливості розвитку особистості. Всі ці нові цілі державної діяльності та нові потреби, які артикулювались в суспільній думці, можна об'єднати загальним поняттям забезпечення соціальної безпеки громадян. Наразі саме поняття

«соціальна безпека» може бути визначено як «позитивно врегульований правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами підтримання гідного рівня життя громадян та гарантує можливість задоволення основних потреб їх розвитку»¹⁶.

Все це стало причиною реструктуризації системи функцій сучасної держави в частині підвищення ролі соціальної функції. Ця функція може бути визначена як один з основних елементів у загальній системі функцій сучасної держави, яка викликана об'єктивною суспільною потребою в державному регулюванні соціальних відносин, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту і безпеки громадян держави, гарантуванням розвитку системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, пом'якшенням соціальної напруги, підвищенням рівня соціальної злагоди в суспільстві, забезпеченням і захистом соціальних прав людини і громадянина. Значною мірою підвищення ваги цієї функції супроводжувалося змістовними змінами не лише самих суспільних відносин, а й переосмисленням ролі держави як соціального регулятора та гаранта соціальної стабільності суспільства. Звісно, це не означає, що соціальна функція взагалі не була притаманна державі до початку ХХ ст., однак для класичної ліберально-демократичної держави вона завжди розглядалась як другорядна і похідна від політичної та економічної функцій. Те ж саме можна сказати і про соціальну політику, яка інколи не сприймалась визначальним чи пріоритетним напрямком діяльності держави. Важливим юридичним підтвердженням піднесення значущості соціальної функції у розвиткові сучасних держав виступає те, що сьогодні положення про соціальні зобов'язання та соціальні цілі державної діяльності закріплені у багатьох конституціях. В окремих випадках це пряме визначення тієї чи іншої держави як соціальної (нагадаємо, що ця норма міститься в Конституціях не лише України, а й Іспанії, Італії, ФРН, Російської Федерації тощо), в інших випадках – закріплення норми про соціальні функції держави. Як приклад можна навести Конституцію Португалії, стаття 9 якої вказує, що до основних завдань держави належить сприяння підвищенню добробуту громадян та якості життя народу, захист соціальних прав шляхом модернізації соціальних структур. Таким чином, соціальна функція виявляється рівною за значущістю політичній функції та іншим функціям, які реалізує ця держава. Показовою є і Конституція Італії, де проблемі регулювання соціальних відносин присвячена глава друга частини першої, яка йде одразу ж за главою, що присвячена суспільним відносинам і передує главам, присвяченим економічним та політичним відносинам. Водночас практично у всіх без винятку сучасних державах існує чимало програм соціального розвитку та соціального забезпечення, які покликані сприяти реалізації соціальної функції держави.

Нормативно-правовою основою реалізації соціальної функції Української держави виступає система соціального законодавства, яка врегульовує суспільні відносини з питань: організації соціального захисту та його управління, забезпечення повної реалізації соціальних прав громадян, використання ефективних видів та форм соціального захисту, особливостей застосування соціального захисту окремих категорій населення, державного нагляду і контролю за дотриманням соціального законодавства, забезпечення судового захисту соціальних прав громадян. При цьому загальними нормативно-правовими засадами реалізації соціальної функції Української держави, як це випливає з норм Конституції України, повинні бути: 1) забезпечення реалізації соціальних прав населення Ук-

раїни на основі зміцнення і розвитку соціальної, демократичної, правової держави, соціальної спрямованості розвитку економіки; 2) визнання найвищою соціальною цінністю в Україні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки; 3) утвердження і забезпечення соціальних прав і свобод людини як головного обов'язку держави; 4) забезпечення рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом; 5) забезпечення рівних прав на соціальний захист, рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом; 6) недопущення звуження змісту та обсягу існуючих соціальних прав і свобод людини при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів; 7) неприпустимість позбавлення соціальних прав, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 8) судовий захист соціальних прав та інтересів. Водночас на державу в процесі реалізації соціальної функції покладається зобов'язання забезпечувати рівність соціальних прав усіх громадян України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

В Україні проблема нормативно-правового забезпечення реалізації соціальної функції Української держави досі не знайшла свого адекватного вирішення. Дійсно, проблема, яка чітко проглядається в сучасній Україні в частині реалізації соціальної функції держави, пов'язана не тільки з тим, що відсутня цілісна законодавча база, а й з тим, що навіть чинне законодавство не дає надійних правових гарантій забезпечення соціальних прав людини та реалізації соціальних зобов'язань держави. В цьому контексті актуальним завданням є вдосконалення системи соціального захисту громадян України, головною метою якого є насамперед розв'язання проблеми бідності, підвищення якості соціальних послуг, наближення їх до європейського рівня та розширення кола надавачів таких послуг.

Утім, говорячи про певну «реструктуризацію» систем функцій сучасної держави, не слід вдаватися до абсолютизації ролі соціальної функції. Йдеться про те, що підвищення її ваги жодною мірою не відбувається за рахунок інших функцій держави. Адже як було зазначено, функції держави являють собою цілісну систему, і ті зміни, які в ній відбуваються, стосуються насамперед специфіки співвідношення між конкретними функціями. Тому підвищення ролі соціальної функції реалізується не через відсунення, так би мовити, на «другорядні ролі» економічної чи і політичної функції, а через зміни взаємовідносин між ними. Адже соціальна функція держави може ефективно реалізовуватися лише тоді, коли в державі, по-перше, створено надійну економічну основу для втілення її соціальних зобов'язань, а по-друге, коли держава реалізує чітку, прозору, зрозумілу для громадян та ефективну соціальну політику. Те ж саме стосується і співвідношення соціальної функції держави з її правовою діяльністю. Ми маємо на увазі те, що ефективність соціального регулювання, захисту і забезпечення завжди корелює з рівнем розвитку соціального законодавства, з чіткістю нормативного забезпечення тих чи інших соціальних програм розвитку суспільства. В цьому плані проблеми реалізації соціальної функції Української держави, як відзначають вітчизняні юристи, часто пов'язані саме з браком та недоліками законодавчої бази, нерегульованістю соціальних відносин, прогалинами у законодавстві та неузгодженістю різних нормативно-правових актів.

Отже, по-перше, функції держави є зв'язані між собою напрямками цілеспрямованої правомочної діяльності держави регулятивно-управлінського характеру,

що зумовлені рівнем та специфікою розвитку суспільних відносин, а отже, система функцій держави є сукупністю усталених та стійких зв'язків між окремими функціями держави, які видозмінюються і розвиваються залежно від стану самого суспільства, а також трансформацій держави і державної влади. По-друге, розвиток суспільних відносин спричинив процеси реструктуризації системи функцій держави в частині підвищення ролі соціальної функції, яка може бути визначена як один з основних елементів у загальній системі функцій сучасної держави, що викликана об'єктивною суспільною потребою в державному регулюванні соціальних відносин, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту і безпеки громадян держави, гарантуванням розвитку системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, пом'якшенням соціальної напруги, підвищенням рівня соціальної злагоди в суспільстві, забезпеченням і захистом соціальних прав людини і громадянина. По-третє, нормативно-правовою основою реалізації соціальної функції Української держави виступає система соціального законодавства, яка врегульовує суспільні відносини з питань: організації соціального захисту та його управління, забезпечення повної реалізації соціальних прав громадян, використання ефективних видів та форм соціального захисту, особливостей застосування соціального захисту окремих категорій населення, державного нагляду і контролю за дотриманням соціального законодавства, забезпечення судового захисту соціальних прав громадян.

1. *Еллинек Г.* Общее учение о государстве – СПб., 2004. – С. 577–578. 2. *Дюгі Л.* Конституційне право: Загальна теорія держави. – Одеса, 2005. – С. 196. 3. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / За ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 89. 4. *Панкевич О. З.* Соціальна держава: до загальнотеоретичної характеристики // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 2–3 (28-29). – С. 33. 5. *Оборотов Ю. Н.* Современное государство: основы теории. – Одесса, 1998. – С. 43–44. 6. *Шаповал В. М.* Конституційна категорія соціальної держави // Право України. – 2004. – № 5. – С. 14. 7. *Пушкіна О. В.* Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. – К., 2006. – С. 190–199. 8. *Комаров С. А.* Общая теория государства и права: Учебник. – СПб., 2005. – С. 99. 9. *Морозова Л. А.* Теория государства и права: Учебник. – М., 2005. – С. 101. 10. *Морозова Л. А.* Функции Российского государства на современном этапе // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 100. 11. *Цветков В. В., Селіванов В. М., Скрипнюк О. В.* Державне управління і політика: Монографія. – К., 2006. – С. 212. 12. *Шестаев Н. Т.* Функции и структура государства. – М., 1992. – С. 4–7. 13. *Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність: Монографія / За ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної.* – К., 2005. – С. 73. 14. *Філософія прав людини / За ред. Ш. Госепата, Г. Ломанна.* – К., 2008. – С. 130–131. 15. *Скрипнюк О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: Монографія. – К., 2000. – С. 208. 16. *Скрипнюк О., Тихий В.* Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 45.